

TOPKAPI SARAYI İKİNCİ AVLU REVAKLARI

Özlem Çuhadar*

Gönderilme Tarihi: 16.05.2024 - Kabul Tarihi: 10.06.2024

Özet

Birçok kültürde yer aldığı gibi, Osmanlı mimarisinde de sıklıkla tercih edilen bir yapı elemanı olan revak; bir kenarı duvara bitişik, üzeri çatı ile kapalı ve önü açık bir mekân olarak tanımlanmaktadır. Revak, işlevsel açıdan güneşten veya yağmurdan korunmak amacıyla genellikle yapıların girişinde veya avlu etrafında kullanılan bir mimari öğedir.

Çalışmamızın konusu olan revaklar, asırlar boyunca Osmanlı hanedanlığına ev sahipliği yapan Topkapı Sarayı'nın yönetim merkezi olarak hizmet vermiş, içerisinde Divan-ı Hümayûn ve Adalet Kulesi gibi yapıları barındıran İkinci Avlu'ya ait revaklardır.

İkinci Avlu revakları, avlunun dört bir yanını saran tek katlı bir mimari eleman olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak konumlandığı yere göre hem mimari hem de işlevsel açıdan farklılık göstermektedir. Bu nedenle söz konusu revaklar, çalışma kapsamında, konumlarına göre tek tek ele alınmış olup işlevleri, mimari ve süsleme özellikleri üzerinden incelenmiştir. Revak alanının taşıyıcı unsurları, örtü sistemi, avlu döşeme bağlantısı gibi teknik özellikleri, kemer araları ve saçak altlarında yer alan bezemeleri, manzara resimleri ve kitâbeleri dönemlerine, motiflerine ve malzeme özelliklerine göre incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Topkapı Sarayı, Revak, Avlu, Meydan, Sütun, Kemer, Osmanlı Mimarisi, Mimari

THE PORTICOES OF THE SECOND COURTYARD IN TOPKAPI PALACE

Abstract

As a frequently preferred building element in Ottoman architecture as well as in many cultures, the portico is defined as a space adjacent to the wall, covered with a roof and open in front. A portico is an architectural element that is usually used at the entrance of buildings or around the courtyard to protect from the sun or rain.

The porticoes that are the subject of our study are the porticoes belonging to the Second Courtyard, which served as the administrative center of Topkapı Palace, which hosted the Ottoman dynasty for centuries, and houses buildings such as the Divan-ı Hümayûn (Imperial Council) and the Tower of Justice.

The porticoes of the Second Courtyard appear as a single-story architectural element that surrounds all four sides of the courtyard. However, it differs both architecturally and functionally according to its location. For this reason, within the scope of the study, these porticoes are analyzed individually according to their location and in terms of their functions, architectural, and ornamental features. The technical features such as the load-bearing elements of the portico area, the covering system, the courtyard floor connection, the decorations, landscape paintings, and inscriptions between the arches and under the eaves are analyzed according to their periods, motifs, and material properties.

Keywords: Topkapı Palace, Portico, Courtyard, Square, Column, Arch, Ottoman Architecture, Architecture

1. REVAK TANIMI

Osmanlı mimarisi kapsamındaki birçok yapı türünde karşımıza çıkan “revak” ögesi, kelime anlamı olarak kaynaklarda çeşitli şekillerde tanımlanmaktadır. Genel mânâda duvara bitişik, üstü örtülü, önü açık bir mekân olarak ifade edilmekle birlikte, sıra sütunlar ve sıra ayaklar üzerinde taşınan, yarı kapalı, uzunlamasına bir mekân ya da sütunlu yol şeklinde de tanımlanmıştır.¹ Mimarlık terminolojisinde revak kelimesi; galeri, arkat, portik, stoa, sayvan karşılığı olarak kullanılmaktadır. Yunancadan gelen stoa, diğer bir deyişle çatılı sütun dizisi ile Latince Fransızcaya portique şeklinde geçmiş portik, Batı mimarisinde girişte yer alan, üzeri çatılı ve sütunlu alan şeklinde ifade edilmektedir. Yine aynı kavram kapsamındaki colanade (galeri) veya arcade kelimeleri ise üzeri örtülü sıra sütun olarak tarif edilmektedir. Ancak bu tanımlar, bahsimiz olan revakla aynı anlama gelmemektedir. Revak sadece kemer düzeni mânâsında kullanılmaz. Bazen sundurma, sayvan ve sakf kelimeleri de revak yerine kullanılsalar da bu tanımlamalar alanı örten saçak veya çatı mânâsına gelmektedir.² Kemerleri ve üzerinin çatılı olması açısından diğer tanımlarla benzerlik gösterse de revak; taşıyıcı elemanları, örtüsü ve bunların birbirine bağlandığı duvarla birlikte bir mimari alanı tanımlamaktadır. Ancak planlama açısından diğer tanımlarla revak kelimesi eşleştirilmek istenirse, binaları birbirine bağlayan revaklı yol, avlulu revak, kapı/giriş revakı (revâku'l-medhal) şeklinde tanımlar kullanılabilir.³

Mimarlık tarihinin erken çağlarından beri kullanım alanı bulan revak, üzeri çatılı kemer dizisi özelliği sebebiyle daha çok sıcak iklime sahip bölgelerde tercih edilmiştir. Mezopotamya ile Hitit mimarisinde, Grek tapınaklarında, Eski Yunan ve Roma agoralarında üstü örtülü kemer dizileri ile karşılaşmaktadır. İslâm mimarisinde de sıkça kullanılan revak, farklı şekil ve boyutlarda, bazen dış duvarlarda, bazen avlu çevresinde; bazen tek, bazen de çift katlı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴

Türk mimarisinde revak, Osmanlı öncesinde, Anadolu'da, Selçuklu ve Beylikler çağında birçok yapıda uygulama alanı bulmuştur. Osmanlı mimarisinde birçok yapı türünde revak, mimari programda listedeki yerini almış, yapılara biçimsel nitelikte ve estetik değerde özellik kazandırmıştır. Revakların kullanım amacı, tasarlandıkları yere veya yapı türüne göre farklılık göstermektedir. Özellikle erken dönem Osmanlı camilerinde girişteki son cemaat yeri olarak karşımıza çıkan revaklar türbelerde ve hamamlarda giriş revakı, klasik dönem camilerinde revaklı avlu; medreselerde, han ya da kervansaraylarda ise revaklı iç avlu gibi uygulama alanları bulmuştur.

2. TOPKAPI SARAYI İKİNCİ AVLU (DİVAN MEYDANI)

Osmanlı sultanlarına dört yüz yıl boyunca ev sahipliği yapan Topkapı Sarayı, ana hatlarıyla bakıldığında, yaklaşık 700 dönümlük eğimli bir arazi üzerine inşa edilmiştir. Alay Meydanı (I. Avlu), Divan Meydanı (II. Avlu), Enderûn Meydanı (III. Avlu) ve Harem (IV. Avlu) olmak üzere dört avludan oluşan büyük bir komplekstir.⁵ Saray'ın planlama açısından avlular sistemini benimseyen bir düzende inşa edildiği görülmektedir.⁶

1 Selçuk Mülayim, “Revak”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, 22-24.

2 Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul: YEM Yayınları, 1975, 38, 168, 356, 368, 386.

3 N. Özlem Çuhadar, *Bursa Erken Devir Camilerinde Revak Uygulaması*, Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2010, 5.

4 Mülayim, “Revak”, 22-24.

5 Zeynep Tarım Ertuğ, “Topkapı Sarayı”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, 256-261.

6 Nadide Seçkin, “Osmanlı Mimarisinde 15. Yüzyıla İlişkin İki Saray Yerleşimi; Edirne (Yeni) Sarayı ve Topkapı Sarayı”, *Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991)*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, 184.

Birçok farklı işleve sahip bu yapılar topluluğu ve avlular arası bağlantı, üç adet ana kapı ve beş adet hizmet kapısı ile sağlanmaktadır. Saray'ın giriş kapısı olan Bâb-ı Hümayûn, halkın Saray'a girebileceği tek kapı olmakla beraber, Saray'la kentin ulu camisinin bağlantısını da kurmaktadır. Saray'ın genel servisleri için planlanan ilk avlu olan Alay Meydanı'ndan idari merkezi içeren yapıların bulunduğu İkinci Avlu'ya, yani Divan Meydanı'na geçiş ikinci kapı olan Bâbü's-Selâm ile; Üçüncü Avlu'ya, yani Enderûn'a geçiş ise üçüncü kapı olan Bâbü's-Saâde ile sağlanmaktadır. İkinci Avlu'ya girişi sağlayan Bâbü's-Selâm, Orta Kapı olarak da adlandırılmaktadır. Kapı, sultan ve devlet idaresinin bulunduğu alana girişi simgelediğinden dolayı bir bakıma Saray'ın asıl kapısı konumundadır.

Düzgün olmayan dikdörtgen bir formda inşa edilen İkinci Avlu, 110 x 170 m boyutlarında, yaklaşık 21 dönümlük geniş bir alanı kaplamaktadır.⁷

İkinci Avlu, içerisinde yer alan Divanhâne yapılarından dolayı Divan Meydanı veya Hükümet Meydanı, Adalet Kulesi'nden ötürü ise Adalet Meydanı olarak da adlandırılmaktadır.⁸

İkinci Avlu'ya geniş saçaklı Bâbü's-Selâm kapısından girilmektedir. Avluda Marmara Denizi'ne doğru, revaklı duvarın ardından yükselen mutfak bölümlerinin kubbe ile bacaları, Haliç yönünde ise köşede yer alan odak noktası niteliğindeki Adalet Kulesi ile önündeki geniş saçaklı Divanhâne binası, tam karşıda da yüksek Enderûn Avlusu duvarı ile Bâbü's-Saâde kapısı karşımıza çıkmaktadır. Avlu girişinin sol tarafında 780 yaşında olduğu tahmin edilen bir çınar ağacı ile hemen bitişiğinde bir meydan çeşmesi yer almaktadır. Aynı bölgede, Orta Kapı'nın sol tarafında ise Sultan III. Ahmed döneminden kalma ikinci bir çeşme daha vardır. Orta Kapı'nın sağ tarafında, mutfak birimlerine doğru uzanan revak önünde ise Sultan III. Selim'in yaptırdığı Namazgâh bulunmaktadır. Avlunun orta

yerinde görülen ve Sultan II. Abdülhamid döneminde 1878 Rus Savaşı'ndan getirilen Sohum Kalesi Kitâbesi, Sultan'ın tuğrası ile sergilenmektedir.⁹ Avluda, Divanhâne'ye giden yol üzerinde dönemin protokol kuralları uyarınca hiza ya da selâm taşı olarak adlandırılan taşlara da rastlanılmaktadır.¹⁰

İkinci Avlu'da, Haliç yönünde Divanhâne, Adalet Kulesi, Dış Hazine, Has Ahır, Beşir Ağa Camii ile Zülüflü Baltacılar Koğuşu; Marmara yönünde ise Matbah-ı Âmire bölümlerinden oluşan yapılar bulunmaktadır.

Yapılan kazı çalışmaları sonucunda, avluda hem Bizans hem de Osmanlı dönemlerinden günümüze ulaşmamış yapılar tespit edilmiştir. Üç nefli bir bazilika, 5. yüzyıla tarihlenen tek nefli bir yapı, eski Divanhâne, Yazıcılar Dairesi ve Has Ahır avlusundaki İkinci Avlu duvarlarına bitişik set üzerindeki yapılar ile Telhis Köşkü bahsi geçen mimari eserlerdir.¹¹

Sultan haricinde herkesin attan inerek girebildiği İkinci Avlu, tören alanı işlevine de sahiptir. Divan Meydanı elçi kabulü, ulûfe dağıtımı, baklava alayı gibi merasimlerin düzenlendiği bir yerdir.¹² Aynı zamanda Bâbü's-Saâde önüne taht kurularak yapılan cülûs ve bayramlaşma törenleri ile yeniçeri ve kapıkulu askerlerinin üç aylık maaşlarını aldıkları Galebe Divanı da İkinci Avlu'da gerçekleştirilen en önemli törenlerdir. Sonuç olarak, revaklarla çevrili İkinci Avlu, devlet teşrifatı ve hizmet birimleri ile Saray'ın temelini teşkil etmektedir.¹³

7 Doğan Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul: YEM Yayınları, 2007, 185-187.

8 Elif Sağdıç, *Topkapı Sarayı'nın İkinci Avlusunun Dönüşümü ve Kayıp Mekânları*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, 2018, 35.

9 Deniz Esemeli, "Mekânlar-Zamanlar", *Topkapı Sarayı*, İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, 2000, 65.

10 Reşad Ekrem Koçu, *Topkapı Sarayı*, İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 2004, 34.

11 Sağdıç, *Topkapı Sarayı'nın İkinci Avlusunun Dönüşümü ve Kayıp Mekânları*, 171-172.

12 İlber Ortaylı, *Mekânlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010, 46-47.

13 Gülru Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007, 92.

3. İKİNCİ AVLU REVAKLARI

Yirmi bir dönümlük bir araziyi kaplayan İkinci Avlu, dört yandan revaklarla kuşatılmış bir görünüme sahiptir. Avlunun Osmanlı'nın idari merkezini oluşturan yapılarla konumlanması ve büyüklüğü düşünüldüğünde, revakların nispeten daha sade tasarlandığı söylenebilir. Bu mimari özelliği sebebiyle avluyu bir gezi yerine veya revaklarla çevrili âdetâ büyük bir bahçeye benzetenler de olmuştur.¹⁴ İçerisinde yapılan törenler bağlamında bu avlu için en yakın tanımlama "meydan" olabilir. Ancak meydanı kısaca "etrafı binalarla çevrili, halkın toplanma alanı" olarak tariflersek¹⁵ bu alan her ne kadar tören meydanı karakterini taşısa da halka açık bir mekân değildir.

İkinci Avlu'nun inşasına Fatih Sultan Mehmed döneminde başlanmıştır. Ancak avlunun kesintisiz mermer sütunlu ve revaklı görsel bütünlüğünün sağlanması, Kanûnî'nin Divanhâne-Adalet Kulesi ile Dış Hazine'yi yeniden yaptırtmasından sonra gerçekleşmiştir. Bu tarihten önce sadece iki ana kapıyla eski Vezir Divanhânesi'nin önünde revaklar bulunduğu anlaşılmaktadır.¹⁶

Saray'ın diğer avlu ve yapılarında da revak uygulaması tercih edilmiştir. Topkapı Sarayı'ndan önce, Sultan II. Murad döneminde inşasına başlanan ancak esas karakterini Sultan II. Mehmed döneminde kazanan Edirne Sarayı'nın vaziyet planında da Alay Meydanı etrafında revaklar yer almaktadır.¹⁷

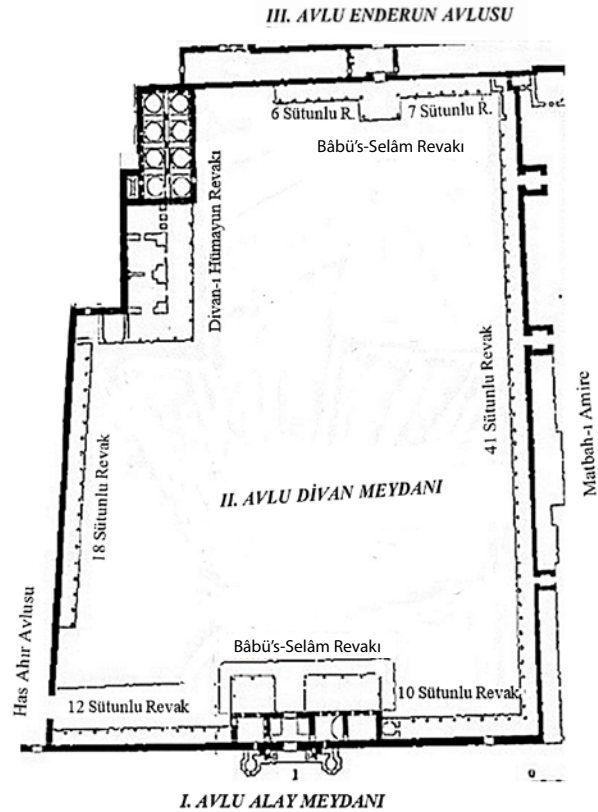
İkinci Avlu'yu dört bir yandan saran revaklar incelendiğinde, farklı işlevsel ve mimari özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Bu nedenle İkinci Avlu çevresinde bulunan revaklar; Bâbü's-Selâm Revakı, Bâbü's-Saâde Revakı, Divan-ı Hümâyûn Revakı ve Avlu Revakları olarak ayrı ayrı incelenmeye çalışılmıştır. (Resim 1)

14 Sedat Hakkı Eldem, Feridun Akozan, *Topkapı Sarayı: Bir Mimari Araştırma*, İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982, 16.

15 Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 304.

16 Necipoğlu, *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*, 91.

17 Mustafa Özer, "Edirne Sarayı'nın (Saray-ı Cedid-i Amire) Mevcut Durumu, Sorunları ve Makus Talihi Hakkında Bazı Tespitler", *Millî Saraylar Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, 24 (2023), 10.

1 II. Avlu revaklarının şematik gösterimi

2 Bâbü's-Selâm revakı

3.1. Bâbü's-Selâm Revakı

Bâbü's-Selâm'ın İkinci Avlu cephesinde yer alan revak bölümü, arkası tuğla duvara bitişik, ön ve yan cepheleri açık olarak tasarlanmıştır. Revak, yaklaşık 36,5 x 9,5 m büyüklüğünde, dikdörtgen bir alanı kaplamaktadır; ayrıca üzerindeki geniş saçığı ile yarı açık nitelikteki avluya giriş/çıkış mekânı niteliği taşımaktadır. Alan önde sekiz, yanlarda iki tane olmak üzere değişik türden toplam on adet mermer sütun ile taşınmaktadır. Üst örtüsü, ahşap malzemeli ve geniş saçıklıdır. Öndeki sekiz sütundan beşinci ve altıncı sütunların ekseninde, arka duvarda bir giriş kapısı yer almaktadır. Bu nedenle revak bölümü, kapının bulunduğu geçiş alanı ile sağda ve solda kalan alanlarla birlikte üç bölümlüdür. Kapıdan avluya (beşinci ve altıncı sütun arası) geçişte döşeme avlu ile aynı kotta, diğer iki bölümün döşemesi podyum şeklinde ve avlu kotundan 30 cm yüksektedir. Mukarnas başlıklı ve 3,20 m yüksekliğindeki sütunlar; yaklaşık 70 x 70 cm ölçüsünde, mermerden yapıma ve yerden 80

cm yüksekliğindeki kaideler üzerine oturmaktadır. Sütun araları ise yaklaşık 4,80 m genişliğindedir. Ön ve yan cephe sütunlarının birbirleri ve duvarla bağlantıları Barok üslupta yapılmış kemerler ile sağlanmaktadır. Her kemerin altında gergi çubuğu bulunmaktadır. Çatı tavan döşemesi de yer döşemesi ile aynı şekilde, üç bölümlü ve geniş saçıklı olarak planlanmıştır. (Resim 2)

Avluya girişte, revak duvarında yer alan basık kemerli kapının üstünde bir kitâbe, her iki yanında da onarım kitâbeleri ve madalyonlar bulunmaktadır. Kapı üzerindeki kitâbede celî sülüs hatla yazılmış, “*Bütün kapıları kendilerine açılmış olan Adn cennetleri vardır.*” meâlindeki âyet, kabartma yöntemi ile mermere hakkedilmiştir. Kapının her iki yanında ise Sultan III. Mustafâ'ya ait tuğralı onarım kitâbeleri ile daire şeklinde ve yaklaşık iki metre çapında yazılı madalyonlar vardır. Onarım kitâbeleri, istifli bir biçimde celî sülüs hatla yazılmış madalyonların bir kısmını örtecek şekilde üzerine

3 Bâbü's-Selâm II. Avlu giriş kapısı

konumlandırılmıştır. Kitâbelerdeki yazılar dikkate alındığında, revakla ilgili ifadeler bulunduğu saptanmıştır. Sağ taraftaki kitâbede “*Seyredince sakf-ı eyvanın o Cem-cah-ı be-nam*” ile “*Emredub hedmin binâ-yı köhne tarh-ı sakfın Tarz-ı üslûb-ı kadîmin eyledi tecdid-i tamam*” ifadeleri geçmektedir. Sol taraftaki kitâbede ise “*Ziyet-i nakşine nisbet çarh-ı atlas bî nûkûş Sakafine tak-ı felek olmaz ziyânında köhne bâm*”¹⁸ yazılıdır. Kitâbelerde geçen

eyvan, sakf ve bam kelimeleri, revak mekânı ile ilgili kullanılmıştır. Revak alanı, eyvan oluşturabilecek nitelikte bir derinliğe sahiptir. Sakf, “dam, çatı, tavan”; bâm ise “çatı, dam, kubbe”¹⁹ anlamına geldiğine göre revak alanının çatısından, süslemelerinden ve tecdid edildiğinden, yani yenilediğinden bahsedildiği anlaşılmaktadır. Böylelikle kitâbeler, mekâna kattıkları estetik değerle birlikte epigrafik belge niteliği de taşımaktadırlar. (Resim 3)

18 H. Canan Cimilli, *Topkapı Sarayı Anıtsal Kapılarının İşlev ve Sembolizm Açısından İncelenmesi*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2007, 129-130.

19 Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 60.

4 Bâbü's-Selâm revak tavan detayı

Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılan Bâbü's-Selâm'ın kulelerinin şeklinin Kanûnî zamanında değiştirildiği, İkinci Avlu'ya bakan geniş saçaklı revak alanının ise Sultan III. Mustafa döneminde bugünkü görünümünü aldığı görüşü benimsenmektedir.²⁰

Ahşap tavan, kapı hizasında kubbeli, sağ ve sol tarafta düz çatılı olarak üç bölümlüdür. Kubbeli ahşap tavanın içine, her bölümünde altın yaldızlı

beyzi (oval) çerçeveli bir adet çiçek demeti olan sekiz bölümlü bir desen ortasında, ahşap bezemeli çiçekli bir göbek yerleştirilmiştir.²¹ Restorasyon sırasında sekiz beyzi formda çiçek demetinin birine dokunulmamış, yedisi ise yenilenmiştir. (Resim 4) Kapı aksındaki kemerin tavan yüzeyinde yer alan meyve sepeti ise ayrıca görülmeye değerdir. Saçakların altı ile tavanın sağ ve sol tarafı ahşap silmelerle bölümlendirilmiştir. Giriş bölümünün saçak hizasında kare içinde bir çarkıfelek motifi

20 Cimilli, *Topkapı Sarayı Anıtsal Kapılarının İşlev ve Sembolizm Açısından İncelenmesi*, 124-125.

21 Koçu, *Topkapı Sarayı*, 32.

5 Bâbü's-Selâm revak saçak detayı

ile ortasından aşağıya sarkan bir bitkisel bezeme yer almaktadır. (Resim 5) Giriş hizasında bulunan iki sütun arasındaki kemer aralarında, beyzi bir formun içinde manzara resmi görülürken, diğer avlu tarafına bakan kemer aralarındaki beyzi bölüm boş bırakılmıştır. Kapı hizası dışındaki tavan süslemeleri, ortaları yıldızla noktalanmış ahşap çıtalarla baklava deseninde veya kafes örgüsü şeklinde döşenmiştir. Saçak altları ise ince uzun

ahşap çıtalarla ve bir geniş, bir dar dikdörtgen şeritler hâlinde düzenlenmiştir. Geniş şeritlerin ortası ayrıca bezenirken, dar şeritlerin ortası boş bırakılmıştır. Süslemelerde Türk Barok ve Rokoko üslubu görülmektedir.

Tuğla revak duvarı kapı kemer hizasına kadar sıvasız bırakılmıştır. Duvar üzerinde alt kat pencereleri dikdörtgen, üst kat pencereleri ise kemerli olacak şekilde düzenlenmiştir. Duvarda, kapı kemer hizası üstünde, mutfaklara doğru dört, diğer tarafta ise iki adet olmak üzere, saçak altında toplam altı adet manzara resmi vardır. Köşeleri ve ortası "S" ve "C" kıvrımlı, süslemeli bir dikdörtgen panonun ortasında yer alan oval çerçevenin içi manzara resimleri ile süslenmiştir. 19. yüzyıla tarihlenen panolarda deniz, ağaç gibi doğa elemanları ve konut, kayık gibi çeşitli unsurlar resmedilmektedir.²² Aynı manzara resimleri, kemer aralarındaki süslemeli madalyonların içinde de görülmektedir. (Resim 6)

Kapının giriş aksı üzerinde yer alan bu zengin tavan ve saçak süslemeleri, duvarda yer alan kitâbeler ve manzara resimleri, estetik yönden avlu girişine büyük bir zenginlik katmaktadır.

6 Saçak altı manzara panolarından biri

22 Tarkan Okçuoğlu, *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı*, Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2000, 90.

3.2. Bâbü's-Saâde Revakı

İkinci Avlu'dan Enderûn Avlusu'na geçişi sağlayan Bâbü's-Saâde, önde ince uzun kaideler üzerine oturan sütunları ve geniş saçaklı revakı ile etkileyici bir görünüme sahip, anıtsal nitelikte bir kapıdır. Öndeki geniş saçığın her iki yandaki duvar hizasında birer sivri kemer boyunca devam etmesi, görünümü daha da güçlendirmektedir.

Bâbü's-Saâde önünde padişahların cülûs töreni ve bayramlaşma merasimleri düzenlettikleri ve büyük ziyafetler verdikleri bilinmektedir. Sultan VI. Mehmed (Vahdeddin) bu kapının önünde tahta çıkan son padişah olmuştur. Revak döşemesinin üzerinde, etrafı kırmızı şerit çekilerek koruma altına alınmış Sancak-ı Şerif'in yer alması alana ayrı bir değer katmaktadır.²³ (Resim 7)

Kapının ilk hâli Fatih Sultan Mehmed dönemine ait olsa da bugünkü görünümüne Sultan I. Abdülhamid ve Sultan II. Mahmud dönemlerinde yapılan onarımlarla kavuşmuştur. Yapının ilk hâline ilişkin net bilgiler bulunmamaktadır. Kapının iki tarafında önceleri mermer çeşmeler olduğu yazılsa da bunlar günümüze ulaşmamıştır.²⁴

Dışarı doğru iki sütunla çıkma yapan, geniş saçaklı revak mekânı, ince ve zarif görünümlü kaideler üzerine yerleştirilen yeşil ve beyaz renkte toplam altı adet sütunla taşınmaktadır.

Kapının üzerinde, âdeta yapının önemini vurgular nitelikte, altı adet alemlî küçük kulelerle yükselen kurşundan bir kubbe vardır. Kubbenin üzerine yıldızlı bir alem konulmuştur.²⁵ Ahşap süslemeli

7 Bâbü's-Saâde revakı

23 Semavi Eyice, "Bâbüssaâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, 408-409.

24 Cimilli, *Topkapı Sarayı Anıtsal Kapılarının İşlev ve Sembolizm Açısından İncelenmesi*, 146.

25 Eyice, "Bâbüssaâde", 408-409.

tavan bu kubbeyi gizlemektedir. Tavanın tam ortasından aşağıya doğru bir askı topu sarkmaktadır. Tavan köşegenlerinde, çitalarında ve sütun bileziklerinde altın yıldız tercih edilmiştir. Avluda sadece bu revakta kemer yerine kiriş kullanılmıştır. Revak döşemesi beyaz mermerdendir ve 11,20 x 13,50 m büyüklüğündedir. Döşeme üzerinde yer alan sütun kaideleri 60 x 60 cm ebadındadır ve yerden yüksekliği 1,40 m'dir.

Kapının İkinci Avlu'ya bakan cephesinde görülen, yeşil zemin üzerine altın varakla yazılmış kitâbeleri, yapıya ayrıca estetik bir değer katmaktadır. Üstelik giriş kapısının en üstündeki celî sülüs hatlı kitâbe bizzat Sultan II. Mahmud tarafından yazılmıştır. Altındaki celî ta'lik kitâbe ise Sultan I. Abdülhamid zamanında yapılan onarımlara aittir. Kapı kemerinin üzerindeki Sultan II. Mahmud'un tuğrası, Hattat Râkım Efendi tarafından yazılmıştır. Kapının sağında ve solunda ise Sultan I. Abdülhamid'i öven, tuğra şeklinde iki levha mevcuttur.²⁶ (Resim 8)

8 Kapı üzerindeki kitâbeler

26 Abdülhamit Tüfekçioğlu, Serkan Kılıç, "Topkapı Sarayı Enderrun Avlusu", *Topkapı Sarayı*, İstanbul: Milli Saraylar Yayınları, 2023, 111-112.

Önde iki sütunla dışarı doğru çıkma yapan revak alanının sağ ve sol tarafındaki saçak altlarında ve sivri kemerlerin ön ve yan üst yüzlerinde toplam dört adet manzara resmi bulunmaktadır. 19. yüzyıla

tarihlenen resimlerde dağ, deniz, ağaçlar gibi doğa motiflerinin yanı sıra Türk evi, köprü, İyon sütunlu yıkıntı gibi mimari unsurlar da yer almaktadır.²⁷ (Resim 9-10)

9 Bâbü's-Saâde revak saçak altı manzara resmi

10 Bâbü's-Saâde revak saçak altı manzara resmi

²⁷ Okçuoğlu, 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı, 88.

3.3. Divan-ı Hümâyûn Revakı

Osmanlı Devleti'nin en saygın kurumu olan Divan-ı Hümâyûn, Sadrazam Dairesi, Divan-ı Hümâyûn Kalemî ve Kubbealtı olmak üzere üç mekândan müteşekkil İkinci Avlu'ya girildiğinde, sol karşı köşede, Adalet Kulesi'nin hemen önünde yer almaktadır. Dikdörtgen planlı Divanhâne yapısının kısa kenarlarından biri Dış Hazine binasına, arka cephesi ise Harem Avlusu ile Adalet Kulesi'ne bitişiktir. Divanhâne binasının avluya bakan giriş cephesi önünde yedi, yan cephede ise dört adet olmak üzere toplam on bir adet mermer sütunla taşınan ve eliböğründelerin üzerinde yükselen "L"

şeklinde, geniş saçaklı bir revak bölümü bulunmaktadır. (Resim 11) Duvardan 6 m, avlu yönünde 35 m genişliğinde, yan cephede ise 20 m boyunca uzayan revak, Divanhâne önünde giriş revakı niteliğinde bir mekân oluşturmaktadır. Avlu cephesinde her iki sütun, yerden 25 cm yüksekliğinde ve 70 cm boyunda kaideler üzerine yerleştirilmiştir. 2,70 m yüksekliğindeki sütunlar, 4,30 m aralıklarla konumlanmaktadır. Revak döşemesi mermerden yapılmıştır, ayrıca Divanhâne'nin iki giriş kapısı önünde kenarları kıvrımlı birer mermer basamak yer almaktadır.

11 Divan-ı Hümâyûn revakı

Kubbealtı revaklarının 20. yüzyılın başında yapılan restorasyon kayıtlarında, revak kemerlerinin üzerini onarmak amacıyla, kemer kilitlerinin 40 cm kadar bir duvar ilavesi ile yükseltildiği ve mimarının özgünlüğünün bozulduğu belirtilmektedir.²⁸ Ayrıca geç döneme ait revak parmaklıkları da kaldırılmıştır.²⁹ Divanhâne giriş revakının süslemelerinde Barok ve Rokoko üslubu hâkimdir. Revak saçağı tavanının eliböğründelere kadar iç yüzeyi ahşap çıtalarla dilimlenmiş, aralarına rûmî bezemeler yerleştirilmiştir. Tavanın arkada kalan bölümü ise yine ahşap çıtalarla karo şeklinde tasarlanmıştır. Sütun ile mukarnaslı başlıkların bitimi ve yastık taşı altın yaldızla bezenmiştir. Kemer ve kemer aralarına bitkisel motifli, Barok ve Rokoko üslubunda kalemî süslemeler yapılmıştır. Revak alanının Kubbealtı ve Kalem Dairesi giriş cephesi ile sivri kemerlerinde aynı üslupta kalemîleri görülmektedir. Sivri kemerlerin altında üzeri saçaklı ve taçlandırılmış mermer hatıllı

giriş kapıları yer almaktadır. Kapının her iki yanında, süslü mermer levhalar üzerine oturtulmuş, altın yaldızlı demir parmaklıklar bulunmaktadır. Mermer kapının üzerinde üç bölümlü, Barok ve Rokoko kıvrımlı, bitkisel ve dalga motifleri içeren yaldızlı bir süsleme vardır. Kapı duvarına revak sütunlarının karşısına gelecek şekilde kalemî, bitkisel ve çiçek motifleriyle desteklenen sütun ve sütun başlıkları resmedilmiştir. Sadrazam Dairesi'nin giriş cephesi ve kapısı üzerinde de aynı üslupta kalemîleri devam etmektedir. Revak bölümündeki yaldızlı süslemeler ve kalemîleri dışında, mekâna estetik değer katan kitâbeler de vardır. Giriş cephesi kapısının sağında ve solunda görülen Sultan II. Selim ile Sultan II. Mahmud'a ait iki adet onarım kitâbesi ve Sultan III. Mustafa'ya ait tuğralar, mekânının estetik değerini artırır niteliktedir. Her iki levha da yeşil zemin üzerine altın varakla, celi ta'lik hattı ile kabartma tekniğinde hakkedilmiştir.³⁰ (Resim 12)

12 Divan-ı Hümayûn giriş kapıları

28 Sağdıç, *Topkapı Sarayı'nın İkinci Avlusunun Dönüşümü ve Kayıp Mekânları*, 94.

29 Ümran Karahasan, *Topkapı Sarayı Müzesi Cumhuriyet Dönemi Restorasyonları*, Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2005, 106.

30 Cimilli, *Topkapı Sarayı Anıtsal Kapılarının İşlev ve Sembolizm Açısından İncelenmesi*, 207, 212.

3.4. Avlu Revakları

Herhangi bir yapıya ait olmayan ve avlu etrafında uzunlamasına, sıra kemerler şeklinde yer alan revaklar, “Avlu Revakları” olarak değerlendirilmiştir.

Birinci Avlu’ya paralel giden revaklar, kesintisiz bir biçimde, Bâbü’s-Selâm revak alanının sağında ve solunda devam etmektedir. Revak, avlu giriş kapısından mutfaklara doğru on sütunla, Has Ahır avlusunu yönünde ise on iki adet sütunla taşınmaktadır. Her iki yönde de revak alanı mermer sütunlu, sütun araları tuğladan sivri kemerli, gergi çubuklu, üzeri iki sıra kirpi saçaklı bir biçimde devam etmektedir. Mutfak tarafında yer alan revak, duvardan avluya doğru yaklaşık 4,80 m genişliğindedir. 60 x 60 cm ölçüsünde, kenarları pahlanmış kare kaide üzerinde yer alan sütunlar, revak boyunca 3,60 m aralıklarla konulmuştur ve 2,40 m yüksekliğindedir. Revak podyumu, avlu kotundan 80 cm yüksekte yer almaktadır. Duvarında Birinci Avlu tarafına geçiş sağlayan basık kemerli küçük bir kapı bulunmaktadır. Revak döşemesi kapının bulunduğu alanda kesintiye uğramakta ve buraya yüksekçe iki basamakla inilmektedir. Tavan, ahşap çıtalar ile karolar şeklinde bölümlendirilmiştir. Kapıdan mutfak yönüne doğru görülen üçüncü sütun, “Kitâbeli sütun” olarak adlandırılmaktadır. Sütunun üzerinde iki adet kitâbe vardır. 1847 tarihli kitâbede, Bizans İmparatoru’na ait iki lahit kapağının çıkarılmadığı ve burada gömülü olduğu yazılıdır. 1916 tarihli kitâbede ise sanduka kapaklarının çıkarılarak Müze-i Hümayûn’a taşındığı belirtilmektedir. (Resim 13) Kapının diğer tarafında uzanan, araları yaklaşık 3,15 m olan, 2,40 m yüksekliğindeki on iki sütunlu revak bölümü, duvardan 4,10 cm açıklıktadır. İkinci Avlu’dan Has Ahır avlusuna doğru, arazi aşağı yönde bir eğime sahiptir. Bu eğimden dolayı revak döşemesi, İkinci Avlu giriş kapısı hizasında aynı kotta başlamakta; Has Ahır avlusunu tarafında, avlu kotundan 1,75 m yüksekte bitmektedir.

13 Kitâbeli sütun

14 Marmara Denizi yönündeki avlu revakları

Avlunun Marmara Denizi'ne bakan cephesindeki revak alanı, mutfak duvarına bitişik, uzun ve kesintisiz bir şekilde boydan boya devam etmektedir. Kırk bir adet mermer sütunla taşınan revak, tuğladan sivri kemerli, gergi çubuklu ve iki sıra kirpi saçaklı bir görünümündedir. İkinci Avlu'dan Matbah-ı Âmire bölümüne, revak duvarında yer alan üç adet kapı ile geçilmektedir. Bu üç kapı; Babü's-Selâm'dan Bâbü's-Saâde yönüne doğru sırasıyla, sekiz ile dokuzuncu, yirmi dört ile yirmi beşinci ve otuz beş ile otuz altıncı sütunlar arasında yer almaktadır. Revak alanında tüm sütun başlıkları baklavali, sade bir biçimde olup sadece kapı hizasında olanlar, belki girişi vurgulamak adına mukarnaslı başlıklıdır. Mutfak duvarlarına paralel revak alanı yaklaşık 4,20 m genişliğine, sütun araları ise 3,30 m ölçüsüne sahiptir. (Resim 14)

Enderûn Avlusu'nun duvarı önünde, ortadaki Bâbü's-Saâde giriş revakının sağında ve solunda mutfak yönünde yedi sütun, Divanhâne yönünde altı sütunla taşınan avlu revakları yer almaktadır. Bu alandaki sütun başlıkları, diğer avlu revak sütun başlıklarından farklı olarak mukarnaslı biçimde olup, sütun bilezikleri de yaldızla boyanmıştır. Sivri kemerler tuğladan değil, taştan yapılmıştır.

Ahşap tavanlar ise karolar yerine köşeleri yaldızlı çıtalı ve ince uzun dikdörtgen şeklindedir; içleri sarı, dış tarafları ise gri renkte boyanmıştır. Saçak altları da yaldızlı çıtalarla hareketlendirilmiştir. Bâbü's-Saâde ile sekiz kubbeli Dış Hazine binası yönünde revak kesintiye uğramıştır. Kaynaklarda belirtildiği üzere, Bâbü's-Saâde ile Dış Hazine binası arasında Eski Divanhâne binası yer almaktadır. Bu nedenle revak alanı burada kesintiye uğramış olabilir.³¹ Dış Hazine'nin duvarı önünde de revak bulunmamaktadır.

Avlunun Haliç yönünde ise Has Ahır avlusuna paralel, on sekiz adet sütunla taşınan avlu revakları vardır. Revak alanının Divanhâne bitimindeki ilk kemer hizasında Harem bölümüne giriş kapısı bulunmaktadır. Revak bölümünün Harem girişi hizasındaki birimin çatısı diğerlerinden daha yüksektedir. Haliç yönünde uzayan on sekiz sütunlu revak alanının sütun başlıkları karşı cephede yer alan avlu revakları gibi baklavali ve sade bir şekilde devam ederken, sütunları birbirine bağlayan kemerler tuğla yerine siyah-beyaz renkle boyanmış

31 Necipoğlu, 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar, 112.

15 Haliç yönünde uzanan avlu revakları

taş malzemedendir. (Resim 15) Diğer avlu revak duvarları sıvasız bırakılmış olduğu hâlde bu alanda duvarlar beyaza boyanmış ve duvar üzerine her sütunun hizasında sütun, sütun başlığı ve siyah-beyaz kemer resmi yapılmıştır. Beyaz renkli mermer sütunların sütun başlıkları altında ve kaideleri üstünde görülen siyah renkteki birer bilezikle beyaz renk monotonluğu kırılmaktadır. Tavanlar, Bâbü's-Saâde yanında uzayan revak tavanları ile aynı şekilde, yıldızlı çitalarla sarı ve gri tonlarında renklendirilmiştir.

İkinci Avlu çeşitli dönemlerde onarımlar görmüştür. Revakların mimari özelliklerini etkileyen önemli onarım çalışmaları daha çok Cumhuriyet dönemi öncesine dayanmaktadır. Cumhuriyet döneminde sağlamlaştırma, bütünleme, yenileme ve temizleme gibi teknikler kullanılarak restorasyon çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında revak çatı örtüsü tümüyle kurşunla kaplanmıştır. Onarımlar esnasında yıkılan yerlerde betonarmeden yararlanılmıştır. Sütunlar ve sütun başlıklarının özgünlüğü korunabilmiştir.³²

32 Karahasan, *Topkapı Sarayı Müzesi Cumhuriyet Dönemi Restorasyonları*, 73, 76.

4. SONUÇ

İkinci Avlu, bünyesinde yer alan yapılarla beraber, dört yüz yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nun idari merkezi olarak önemini korumuştur. Avlunun dört bir tarafında yer alan revaklar, hem mimari açıdan hem de meydanın tören alanı olmasından dolayı büyük bir öneme sahiptir. Yapımına Fatih Sultan Mehmed döneminde başlanan avlunun kesintisiz, mermer sütunlu revaklarla sağlanan görsel bütünlüğüne Kanûnî döneminde ulaştığı tahmin edilmektedir. Ancak avlunun mimarisi, 19. yüzyıla kadar birçok değişikliğe uğramıştır. Değişen ögelerin başında revaklar (özellikle saçakları ve bezemeleri) gelmektedir. İkinci Avlu'daki restorasyon çalışmaları Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir.

İkinci Avlu, yaklaşık 21 dönümlük düzgün olmayan bir dikdörtgen alana sahip olup, dört tarafı tek katlı toplam yüz yirmi bir adet sütunla taşınan revaklarla çevrelenmiştir. Revaklar konumlarına göre gerek işlevsel gerek mimari açıdan farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle İkinci Avlu revakları; Bâbü's-Selâm Revakı, Bâbü's-Saâde Revakı, Divan-ı Hümayûn Revakı ve Avlu Revakları olarak incelenmiştir.

Avlu revakları yaslandıkları duvardan 4,00 m ile 4,50 m genişlikte, avluya paralel, uzunlamasına devam etmektedir. Buna karşılık, kapı giriş/çıkış revakları ile Divanhâne giriş revakı, bağlantılı olduğu duvardan 6 m ile 11,20 m genişlikte olup, yapıların önünde büyükçe bir mekân oluşturmaktadır.

Bâbü's-Selâm, Bâbü's-Saâde ve Divan-ı Hümâyûn revakları, ait oldukları yapının önemini yansıtır nitelikte bir görünüme sahiptir. Bu üç revak, geniş saçaklı çatıları, saçak altında ve cephelelerdeki altın yaldızlı bezemeleri ile dikkat çekmektedir. Bâbü's-Saâde revakı, törenlerde sultanın tahtının konulduğu bir mekân olarak farklı bir işleve de sahiptir. Taht konulan alanın hemen önünde Sancak-ı Şerif'in yer alması, mekânın sembolik değerini daha da artırmaktadır. Tüm bu değerler revak cephe düzenlemesine ve süslemelerine yansımıştır. Divan-ı Hümâyûn giriş revakı eliböğründeli geniş saçağı ve özellikle giriş kapılarının yanlarında yer alan şeffaf altın yaldızlı şebekleri ile dikkat çekici bir görünüme sahiptir. Bâbü's-Selâm revakı ise diğer iki revak ile karşılaştırıldığında daha sade bir görünümündedir. Ancak geniş saçaklı tavanın kapı hizasındaki ahşap süslemeli kubbesi görülmeye değerdir.

Avlu revakları ise uzunlamasına bir dizi kemer görünümündedir, hem mimari hem de süsleme özelliği ile oldukça sade planlanmıştır. Ancak avlu revakları da kendi içinde değerlendirildiğinde farklılıklar göstermektedir. Birinci Avlu ve mutfak bölümlerine paralel yönde konumlanan revaklar, tuğladan sivri kemerli ve kirpi saçaklı bir görünüme, Has Ahır avlusu paralelinde yer alan avlu revakları ise siyah-beyaz renkteki kemerlerle farklı bir görünüme sahiptir.

Sonuç olarak, İkinci Avlu revakları, buldukları konuma göre farklı işlev ve mimari özellikler barındırmaktadır. Bu nedenle taşıyıcı unsurları, süsleme özellikleri, saçak altı manzara resimleri ve hem estetik hem de epigrafik değerlerdeki kitâbeleriy-le ayrı ayrı değerlendirilmelidir.

Kaynakça

- Cimilli, H. Canan. *Topkapı Sarayı Anıtsal Kapılarının İşlev ve Sembolizm Açısından İncelenmesi*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2007.
- Çuhadar, N. Özlem. *Bursa Erken Devir Camilerinde Revak Uygulaması*. Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2010.
- Çuhadar, N. Özlem. "Topkapı Sarayı Divan Meydanı", *Topkapı Sarayı*. İstanbul: Millî Saraylar Yayınları, 2023, 81-111.
- Eldem, S. Hakkı, Feridun Akozan. *Topkapı Sarayı: Bir Mimari Araştırma*. İstanbul: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Ertuğ, Tarım Zeynep. "Topkapı Sarayı", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 41, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012, 256-261.
- Esenli, Deniz. "Mekânlar-Zamanlar", *Topkapı Sarayı*. İstanbul: Akbank Kültür ve Sanat Yayınları, 2000, 65.
- Eyice, Semavi. "Bâbü'ssaâde", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, 408-409.
- Hasol, Doğan. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 1975.
- Karahasan, Ümmühan. *Topkapı Sarayı Müzesi Cumhuriyet Dönemi Restorasyonları*. Doktora Tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, 2005.
- Koçu, R. Ekrem. *Topkapı Sarayı*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınları, 2004.
- Kuban, Doğan. *Osmanlı Mimarisi*. İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 2007.
- Mülayim, Selçuk. "Revak", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. Cilt 35, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2008, 22-24.
- Necipoğlu, Gülru. *15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007.
- Okçuoğlu Tarkan. *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı*. Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2000.
- Ortaylı İlber. *Mekânlar ve Olaylarıyla Topkapı Sarayı*. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2010.
- Özer, Mustafa. "Edirne Sarayı'nın (Sarayı Cedid-i Amire) Mevcut Durumu, Sorunları ve Makus Talihi Hakkında Bazı Tespitler", *Millî Saraylar Sanat- Tarih- Mimarlık Dergisi*. 24 (2023).
- Sağdıç, Elif. *Topkapı Sarayı'nın İkinci Avlusunun Dönüşümü ve Kayıp Mekânları*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Mühendislik ve Fen Bilimleri Enstitüsü, 2018.
- Seçkin, Nadide. "Osmanlı Mimarisinde 15. Yüzyıla İlişkin İki Saray Yerleşimi; Edirne (Yeni) Sarayı ve Topkapı Sarayı", *Dokuzuncu Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi (23-27 Eylül 1991)*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995, 184.
- Tüfekçioğlu Abdülhamit, Serkan Kılıç. "Topkapı Sarayı Enderun Avlusu", *Topkapı Sarayı*. İstanbul: Millî Saraylar Yayınları, 2023, 111-112.